

Inskrift:

sihraifr : giarpi : iohan : lit : giarā
 5 10 15 20 25

»Sigraiv gjorde (stenen). Johan lät göra.»

Till läsningen: Intet skiljetecken vid inskriftens början, omedelbart vid korsarmens överkant. 4 **r** och 8 **r** ha bågböjd övre bistav, som går in till huvudstaven, och rak nedre bistav. 9 **g** är tydligt stunget, med djup, rund prick. Bistaven är lågt ansatt, nära huvudstavens fot. 19 **n**, som står mitt i korset, är något grundare än föregående runor. Därefter tydligt skiljetecken. Även följande runor 20–24 **lit : gi** äro grunda, men fullt säkra. 23 **g** är stunget. Av 24 **i** finns endast övre delen bevarad. Därefter är ytan skadad genom nötning. Möjligen kan man skymta botten av runorna 26–27 **ra**. Nedre ramlinjen är tydlig ännu 4 cm nedanför 24 **i**.

Carl Säve har trott sig kunna läsa ytterligare några runor: ... **r : ag -- r ... ahu : bi ...** De äro i varje fall numera alldeles borta.

Inskriftens formulering är egendomlig. Den talar om vem som har huggit stenen och vem som har bekostat arbetet, men icke varför stenen har blivit gjord eller till vilkens minne den har blivit utförd. Sannolikt är, att Johan har låtit göra en gravvård över sig själv.

Om namnet *Johan* se G 4. Namnet *Sigraifr* (»den segerglade») har troligen funnits även på gravhällen G 46 Eke kyrka, ehuru inskriften är defekt och endast slutet av namnet med runorna **aifr** återstår. Dessutom förekommer det i inskriften på Hogrän-stenen (S 84). Jfr *Aupraifr* G 47, *Botraifr* S 20, 82, 83, 84, *Liknraifr* G 113 Ardre (se även G 99). Av de med *-raifr* sammansatta namnen är *Sigraifr* det vanligaste; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 108. Till de där anförda beläggen i runinskrifter kan ytterligare läggas U 708, Sö 144, 293, 297.

Sigraiv, som har huggit gravhällen, är utan tvivel samme man som har utfört den stora dopfunten i Åkirkeby på Bornholm (DR 373) med dess långa, gotländska runinskrift. Han har signerat den (på pelaren vid det sista bildfältet): **sihrafr : mesteri** »Sigraiv mästare». Om honom se J. Roosval, *Die Steinmeister Gottlands* (1918), s. 169 f. Enligt Roosval kan Sigraivs verksamhet dateras till o. 1175 – o. 1210. Jfr även *Danmarks Runeindskrifter. Text* (1942), sp. 429 om Åkirkeby-funtens datering: »de af Ambrosiani fremhævede ornamentale karakteristika ligger så fast forankrede i stiludviklingen, at en datering til 12. århundrede er naturlig, og herimod kan ingen runologisk eller sproglig indvending rejses.»

Såsom Wimmer och Brate ha framhållit, är det sannolikt, att Sigraiv har hört hemma på det sydgotländska sandstensområdet, där han också har efterlämnat ett signerat verk.

70. Urgude, Sproge sn. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 30.

Litteratur: L 1855, S 147. C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (F m 57: 6), s. 126; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 2 (1824), s. 27; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 157; P. A. Säve, *Gotland* 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 33, *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 154; S. Söderberg, *Runologiska och arkeologiska undersökningar* (ATS 9: 2, 1886), s. 14; J. E. Rosendahl, *Skrivelse till VHAAkad* 26/7, 1901 (ATA); C. W. Pettersson, *Promemoria om Eksta kyrka jan. 1914* (ATA); E. Brate, *Sverges runinskrifter* (1922), s. 104; N. Lithberg i *Rig* 13 (1930) s. 1; O. v. Friesen i *Runorna* (Nordisk kultur 6, 1933), s. 238, *Anteckningar* 1922 (UUB); H. Gustavson i *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift* 3 (1938), s. 42.

Äldre avbildningar: O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (i: *Runorna*, 1933, s. 239).

Sten (»förfllis») med runinskrift. Den är tidigast omtalad av C. G. Hilfeling i hans reseberättelse 1799: »Man hade berättat mig, at vid Tomsarfve gård i Ejsta sokn hos Bonden Båtel därstädes en Runsten öfver dess spis vore inmurad som för några år sedan blifvit funnen vid Urgude gård i Sproge sokn, där ofvannämde

Båtel den kjøpt at bepryda sin spis med. Pastor Kolmodin lät skjutsa mig dit. Stenen var tydlig och lästes som fölger ... Denna Stenen har förmodeligen tilhört något af de gamla fasta Husen, som nu äro förstörde — hvarom jag bekommit flere berättelser det fordom sådane Rune Inscriptioner å Ruinerne varit at se söder på Landet.» — L 1855 anger som stenens plats Urgude, Sproge sn, men tillägger (efter Hilfeling): »Stenen har blivit insatt i en spismur i Thomasarfve gård i Ejsta socken. Flere dylika stenar omtalades, såsom tillhöriga de der i landet befintliga fasta husen.» — Carl Sæve har år 1844 granskat stenen (S 147); den »fanns ursprungligen vid Urgude i Sproge; men han är nu sedan många år flyttad och inmurad öfver en spisel vid Thomsarfve i Aista». — P. A. Sæve 1864: »För-flis öfver spisen i köket (vid Thomsarfve hos Joh^s L^{ns} enka), med runskrift uti fem rader, — 2:10 bred, minst 1:8 hög och 6 tum tjock.»

Stenens fortsatta öden framgå av ett brev från redaktören J. E. Rosendahl år 1901: »Under några dagars vistelse i sommar i Ejsta socken på Gotland fick jag höra omtalas, att i närheten af kyrkan fanns en runsten, som nu begagnades till trappsteg utanför ett boningshus ... Stenen, af rödbrun granit, ligger som trappsten till det boningshus, hvilket tillhör smeden Båtel Hederstedt, Rundarfve i Ejsta socken, Gotland, blott några hundra meter öster om vägskalet vid Ejsta kyrka. Af egaren hörde jag, att stenen legat på sin nuvarande plats omkring fem år och trampas dagligen; runinskriften ligger uppåt och är utsatt för daglig nötning. Enligt uppgift har stenen i svunna tider förvarats i Ejsta kyrka, därefter kommit till Urgude hemman i Sproge socken ... Efter att i många år ha varit där, lär stenen ha kommit tillbaka till Ejsta, till en bondgård som heter Tomsarfve, där han en följd af år suttit som spishäll i ett hus, som senast egts af husbonden August Jakobsson. Från nämnda ställe kom den till smeden Hederstedt och ligger där nu. — Stenen är ungefär 1½ m. lång, 1 m. bred och ett par decimeter tjock. Runorna gå i fem rätta rader under hvarandra i stenens längdriktning ... Runorna äro med få undantag fullt läsliga, utom på ett par ställen, som afvittrats. — Jag meddelar detta, då därigenom möjligen ett intressant fornminne kan räddas ... Smeden Hederstedt, hos hvilken stenen finnes, höll före, att numera aflidne d:r P. A. Sæve i Visby sett stenen och upptecknat dess innehåll, som lär vara offentliggjordt. Det är möjligt, fast knappast troligt.»

Att stenen »i svunna tider» skulle ha förvarats i Eksta kyrka, är givetvis oriktigt, men f. ö. äro Rosendahls uppgifter fullt korrekta. Någon omedelbar åtgärd blev det emellertid icke. Ännu i jan. 1914 kunde byggmästaren C. Wilh. Pettersson meddela i en promemoria till Riksantikvarien: »En märklig spiselsten med runor ligger på gården hos en smed ej långt från kyrkan. Stenen är antagligen den som nu anses förkommen, men som fanns vid Urgude i Sproge i slutet af 1700-talet men inköptes att pryda spisen vid Tomsarfve ... Stenen borde tillvaratagas, och ej som nu ligga utsatt för tillintetgörande.» Troligen på grund av denna hänvändelse har stenen sent omsider blivit tillvaratagen och räddad. Den har förts till Gotlands Fornsal i Visby, där den numera förvaras.

Rödaktig, grovkornig kalksten. Stenen har formen av en trekant, vars alla tre spetsar ha blivit avhuggna, mest den övre. Till formen liknar den sålunda stenen från Mulde (S 137), med vilken den också med avseende på användningen närmast kan jämföras. Höjd 0,80 m, bredd 1,43 m.

Stenen har suttit som »förflis» över spisen i köket vid Tomsarve. Den var (enligt Hilfeling) »för några år sedan», d. v. s. i slutet av 1700-talet, flyttad dit från Urgude, där den hade haft en liknande användning. Förmodligen har den suttit över spisen i ett gammalt boningshus, som har blivit obebott och förfallet, och bonden Båtel i Tomsarve har köpt den »at bepryda sin spis med». »Förflis» kallas på s. Gotland en tunn kalkstenshäll, som sitter över en spis, vanligen som prydnad, takstenen i en öppen spis. Ordet är särskilt känt just från Eksta sn. Inskriften visar också, att stenen har haft en sådan användning och att den har blivit uppsatt till minne av spismurens och boningshusets (stugans) uppförande.

Stenens yta är delvis skadad. Runorna, som stå i fem rader, äro mycket djupt huggna och, där stenytan ej är skadad, tydliga.

Inskrift:

+ **betār** : [y]fīr : guðārfa : han :

lit : **gerra** : tīssan : mur : **ok** [: s]tūvona :

ok : pape : sendr : lyftap : a : tōs · dahinom : fy

: **katrino** : mes[o] : tauar : f : sunudahr · **ok** : l : brim

: i : **fiurtando** : rado : i tafone

»Peter i Urgude han lät göra denna (spis)mur och stugan, och båda (blevo) på en gång färdiga på torsdagen före Katarina-mässan. Då var (runan) **f** söndagsbokstav och (runan) **l** primstav i fjortonde raden på (påsk)tavlan.»

Till läsningen: Ristningslinjerna äro djupa och breda. — 1 **b** är icke stunget; 2 **e** är däremot tydligt stunget. R. 5 är helt förstörd, 6–7 **fi** äro skadade. 9 **g** är tydligt stunget; 10–14 **uðarfa** äro skadade. Om r. 11 har varit stungen, kan numera icke avgöras. 15–25 **han** : **lit** : **gerra** äro väl bevarade. 21 **g** och 22 **e** äro tydligt stungna. 35 **ok** är något skadat, r. 36 totalt förstörd. 37–41 **tuvona** äro klara. 38 **v** är tydligt stunget. Hela den följande raden (r. 42–67) är väl bevarad. Endast 57 **t** är något skadat upptill; bistaven är svag. 77 **o** saknar bistavar. 78–79 **tau** skymta mycket svagt. 87 **a** är skadat. 92 **b** har möjligen haft en liten punkt i nedre rundeln. Intet skiljetecken finns efter 95 **m**. 99–105 **urtando** äro nötta och grunda, men säkra. 111–114 **tafone** är klart; något **l** har aldrig funnits.

Stenen har sannolikt blivit sliten först under sen tid (början av 1900-talet), då den låg som trappsten i Rondarve. Äldre läsningar äro därför fullständiga och vittnesgilla. Den äldsta är Hilfelings (1799); han betecknar inskriften som »tydelig». Följande former hos Hilfeling må här anmärkas: 1 **b**, 5 **y**, 26 **t**, 36 **s**, 43 **b**, 53 **f**, 77 **o**, 92 **p**, 113 **o**; intet skiljetecken efter 56 **a**, 58 **os**; däremot : efter 63 **n**. — C. Säve (1844): 1 **p**, 5 **y**, 26 **t**, 36 **s**, 43 **b**, 53 **f**, 77 **o**, 92 **p**, 111–114 **taflo**. — P. A. Säve (1864): 1 **p**, 5 **y**, 26 **t**, 36 **s**, 38 **v**, 43 **p**, 53 **f**, 77 **o**, 92 **b**, 111–114 **tafone**. — O. v. Friesens läsning (1922) överensstämmer helt med min egen från 1944 och 1961.

»Urgudestenen visar, utom stunget **f** för *v*-ljud och stunget **p** för *ð*-ljud, en egendomlig, även eljest stundom uppträdande omkastning av tecknen **b** och **p**. **ß** står alltså för *b*- och **ß** för *p*-ljud. Omkastningen är förmodligen föranledd därav, att *b* genom sin stämton liknade *d* och *g*, och då dessa senares runtecken voro stungna föranledde detta stingning även av **b**-runan» (von Friesen). En sådan förändring förutsätter en anmärkningsvärd fonetisk reflexion hos ristaren. Det bör emellertid anmärkas, att det är vanskligt att f. n. på grund av stenens slitna yta säga något bestämt om användningen av tecknen **b** och **p**. Äldre läsningar bekräfta knappast v. Friesens uttalande. Bröderna Säve ha 1 **p**, Hilfeling och C. Säve 43 **b** och 92 **p**.

Ristaren har uteglömt ett **r** i 57–65 **tōs - dahinom** och ett **l** i 111–114 **tafone**. Att verbet 21–25 **gerra** göra är tecknat med två **r**, får väl närmast uppfattas som skrivfel. 66–67 **fy** står i slutet av tredje raden för *fyri* före; det får väl uppfattas som ordförkortning av utrymmesskäl. (Jfr ett liknande **fi** för *firi*, *fyri* i inskriften G 99 Lye.) Ett predikatsverb *varu* voro är utelämnat i andra satsen.

Inskriften har en del ålderdomliga former i ordböjningen: ack. *tessan mur ok stuvona*, dat. *a torsdagingom*, i *taflone*, neutr. pl. *bape lyftap* (som sammanfattning för *mur* m. och *stuva* f.). — Ordet *lyfta* lykta, sluta förekommer även på G 78.

Dateringen ges med hjälp av påsktavlan. »Fjortonde raden på tavlan» omfattar tiden 1504–1531 (se N. Lithberg och E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328, 1939*, s. 64). **f** är den första runan i runraden och motsvarar sålunda lat. *a* som söndagsbokstav. **l** är den fjortonde runan och motsvarar sålunda som primstav (gyllental) talet XIV. Det årtal som anges blir sålunda enligt påsktavlan 1514.

Den heliga Katarinas festdag i den romerska kalendern infaller den 25 november. Eftersom årets söndagsbokstav var *a*, kommer den 25 nov. att infalla på en lördag, och torsdagen närmast förut blir sålunda 23 november.

Denna noggranna datering till den 23 nov. 1514 tar stort utrymme och upptager större delen av inskriften.

Ortnamnet **yfir : guðarfa** avser säkerligen det nutida *Urgude*, såsom både H. Gustavson och O. v. Friesen ha antagit, om ock med tvekan. Det är bonden själv på gården, som med stolthet omtalar, att nu har han stugan och spismuren färdig. En så exakt datering angick knappast någon annan än honom själv. Gårdsnamnet innehåller mansnamnet *Gudhir* eller möjligen förleden *Gudh-* till något sammansatt namn. Man får väl tänka sig, att byn har hetat *Gudharfa* och någon del därav eller en gård *Yvir-Gudharfa* eller förkortat *Yvir-Gudha*, varur med tiden det nutida *Urgude* har utvecklats sig.

Om mansnamnet *Petar* se G 2. Om uttrycket *Petar Yvir-Guðarfa* se G 78.

Eksta kyrka.

Numera finns ingen enda runsten vid Eksta kyrka. Men det har tidigare funnits flera.

O. Worm omtalar i *Monumenta Danica* (1643) en gravhäll i kyrkgolvet, varom han tydligen har fått meddelande av sockenprästen i Eksta (G 71). Den har sedan dess varit spårlöst försvunnen.

Carl Linnæus kom till Eksta en sommardag år 1741: »Wår werd Häradshöfd. Laurin tog sig then mödan at sielf följa oss till stora Carlsöen, som war hans egendom. Wi spisade middag i vägen hos Pastorn Lyth uti Ekstad; thär wi sågom öfwer 60 Bondhustrur spisa, sitta på sielfwa marken, utan bord, fägnas med gröt och kokt strömming. Tå wi tänckte på, huru Christus spisade 5000 män med 2 fiskar och 5 bröd. Thesse samblade höet in åt Pastor, woro hans Sochneqwinnor, borde altså giöra thet gratis. På Kyrkiogården lågo 2^{ne} Runstenar [se G 72 och G 73] ... Efter en mils resa komom wi till stranden, thär wi embarquerades på 2 båtar, och efter en mils contraire wind landstego på stora Carlsöen.»

Det kan vara lämpligt att jämföra dessa under resan nedskrivna anteckningar med den tryckta reseberättelsen (1745): »Tystheten här på Landet är mycket stor; ty Aviserna komma helt sällan, och, utom 2:ne Häradshöfdingar och en Capitain, såg man på hela Gothland inga Stånds-personer, allenast man tar undan dem, som bo i Wisby och på Fästningen: ty Adelen har intet här anlagt några Gods, och Bönderne tiena med mycken tacksamhet sina Siäle-sörjare, warande dem behielpelige uti alt deras Gårdsbruk, med plöjande, giödande, skiärande, inbärgande, fäjande, slående, skiutsande, byggande etc. — Eksta-Kyrka hade på Kyrkogården 2:ne Runstenar, af hwilka den ena låg utan för Kyrkodören, af 2 famnars längd, och 1 famns bredd; men den andre låg emot Öster. — Stranden kommo wi til efter $\frac{1}{2}$ mihls resa, där wi gingo om bord, beledsagade af Häradshöfdingen Laurin, som war Ägare til Carlsöen; efter $\frac{1}{2}$ mihls seglande i motwind ankommo wi til stora Carlsöen.» Där stannade han till följande dag, under ivriga studier av djur och växter. Men mitt bland dessa botaniska och zoologiska anteckningar läsa vi följande: »En Stenhög, nog stor, sågs emot södra Udden af Öen, under det wi flitigt, fast förgäfwes, här på Öen sökte efter en Runsten, den ej heller någon Landsens Åbo kunde oss wisa.» Linnæus har sålunda faktiskt sökt efter en runsten på St. Karlsö, fastän förgäwes. I Registret till hans bok finns också, märkligt nog, under rubriken »Runstenar» upptaget Karlsö, men icke Eksta, tydligen ett förbiseende. Villsammare är, att i den förteckning på gotländska runinskrifter, lästa och upptecknade av Linnæus, som ingår i biskop Wallins *Analecta Gothlandica* (1, s. 639–641),

förekommer följande rubrik: »2^{ne} Runstenar på Kyrkjogården på stora Carlsöen» (varefter meddelas inskrifterna på G 72 och G 73). Här har tydligen skett ett misstag vid avskrivningen. De båda runstenar, som det här är fråga om, ha funnits vid Eksta kyrka. Någon kyrkogård har däremot aldrig funnits på St. Karlsö.

De båda runstenarna på Eksta kyrkogård finnas också hos Wallin i en annan, av Linnæus oberoende uppteckning. Den ena av dem (G 72), som låg vid ingången till kyrkan, fanns kvar ännu vid Hilfelings resa 1799 och Ekdahls resa 1826 samt vid kyrkoinventeringen 1830, ehuru mycket hårt sliten och med inskriften nästan helt oläsbar, den andra (G 73) kan möjligen spåras ännu något senare.

71. Eksta kyrka.

Litteratur: L 1771, S 140. O. Worm, *Monumenta Danica* (1643), s. 453.

Gravhäll, numera förkommen. Vår enda källa om stenen och dess inskrift är Ole Worms *Monumenta Danica* (1643). Worm har utan tvivel fått sina uppgifter av sockenprästen i Eksta, på grund av Christian IV:s reskript om fornlämningar år 1622. Tyvärr ha alla Worms samlingar blivit förstörda vid Köpenhamns brand år 1728. Eksta-hällen är en av de fyra gotländska runinskrifter, som Worm meddelar såsom exempel i sitt stora arbete om det danska rikets fornlämningar med runor.

Worms korta framställning må här meddelas i sin helhet (med den enda förändringen, att inskriften med runor återges i latinsk skrift med fetstil):

»In templo Eistanensi ante valvas chori, lapis extat hac inscriptione notatus:

botuarþr i snopu han lit giara þina stain yfir sina husfroiu butaiþu til aista

Butvardr i Snedu¹ han lit giara dina stain yfir sina husfroiu Butaidu til Asta.²

Butvaderus³ de Snodu lapidem hunc fieri curavit in memoriam uxoris suæ Butaidu de Aistu.

Nec hæc inscriptio ævi est remotioris, quod arguunt tum literæ punctatæ, tum stylus.»

Stenen har sålunda redan i början av 1600-talet legat inne i kyrkan, i golvet framför koret. Det är en anmärkningsvärd uppgift, eftersom man väl får antaga, att den ursprungligen har legat över en gravplats på kyrkogården.

Stenen är icke omtalad av senare författare, och den har icke återfunnits. Såväl Liljegren som Sæve hänvisa uteslutande till Worm.

Worm använder inga skiljetecken mellan orden, lika litet här som i de andra gotländska inskrifter som han meddelar.

»Botvard i Snoder lät göra denna sten över sin husfru Botaid till Eksta.»

Mansnamnet *Botvarþr* Botvard är endast känt från denna inskrift och en latinsk gravhäll i Väte kyrka (Lindström nr 118), under det att kvinnonamnet *Bot(h)aiþr* Botaid är ett av de allra vanligaste i de gotländska runinskrifterna (se härom G 12). Då namnet Botvard är så sällsynt, kan man icke helt tillbakahålla en misstanke, att namnformen möjligen beror på felläsning eller missuppfattning av Worm eller hans meddelare. I grannsocken Sproge finnas nämligen två gravhällar (G 65, 66), utförda på uppdrag av en man med namnet *Botviþr i Snopu*, den ena över hans föräldrar, den andra över hans barn. Det förefaller mycket frestande att tro, att det är samma man Botvid i Snoder, som har låtit göra gravhällen i Eksta efter sin hustru. En felaktig namnform kan ha uppkommit på olika sätt. Möjligen har Worms meddelare haft ett **botuaþr** (med en felläst eller felskriven **a**-runa), vilket av Worm har förbättrats till *Botvarþr* med en efterled som han kände från andra namn. Det är att märka, att Worm icke har känt till inskrifterna på Sproge-hällarna och alltså icke

¹ Troligen tryckfel för *Snodu*

² Tryckfel för *Aista*.

³ Tryckfel för *Butvaderus*.